

Henryk Markiewicz

Hlavní problémy literární vědy

(Główne problemy wiedzy o literaturze, 1965)

Práce polského literárního vědce podávající výklad některých podstatných a sporných otázek literární teorie a historie.

Úvodní kap. Rozsah a směry současné literární vědy (9–53) se po vymezení základních pojmů (literární věda, poezie, literatura) soustřeďuje na charakteristiku nejvlivnějších směrů v literární vědě 20. století. Za rozhodující vývojový moment pokládá Markiewicz „antipozitivistický přelom“: proti pozitivistickému faktografismu a determinismu byla zdůrazněna specifická humanitní oblast a koncepty jako „rozumění“, „prožívání“, „intuice“, „apriorní poznání podstaty“ (22). Současně se ale prosadilo i úsilí o zvýšení exaktnosti výzkumných metod (24). Další závažný rys představuje ergocentrická orientace, tj. „postoj strukturálně popisný, interpretativní a hodnotící“ (24). Omezení na imanentní interpretaci je přitom vyvažováno snahou nazírat dílo v širší perspektivě filozofické či psychologické (tematická, archetypální, mytologická kritika, 32–35). Z perspektivy 60. let se pak poslední období Markiewiczovi jeví jako fáze snahy o zhistoričtění interpretace (35), podnět k tomu přitom spatřuje v historickém materialismu (36).

Kap. Determinanty literatury (54–66) se zabývá tím, co odlišuje literaturu od jiných jazykových projevů. Markiewicz probírá tři základní typy odpovědi na otázku po specifickosti literatury. Tradičně se uvádí tzv. obraznost, pod kterou se však rozumí několik různých jevů: „schopnost jazykových útvarů obsažených v literárním díle vyvolávat u příjemců časté, výrazné a kvalitativně bohaté tvořivé představy (přímá obraznost), reprezentativnost složek skutečnosti představené v literárním díle ve vztahu k mimoliterární skutečnosti (konkrétní zobecnění), přenesené užití slov (nepřímá obraznost, figurativnost)“ (56). Jiné teorie vidí specifickou literární díla v zaměření na vlastní organizaci, v „nadbytečném“ uspořádání (58–60). Koncepce třetího typu vyzdvihují „fikčnost a v krajních formulacích úplnou autonomii světa představeného v literárním díle“ (60). Podle Markiewiczze

není žádné z těchto pojetí schopno samo o sobě specifičnost literatury postihnout; příčina tkví v různorodosti jevů, které jsou — v důsledku historického utváření pojmu — pokládány za literaturu (64). Východisko autor spatřuje v současné aplikaci všech tří kritérií; rozlišují se pak díla, ve kterých se uplatňují všechny uvedené rysy, díla, v nichž některý z rysů chybí (to může vést k pochybnostem o jejich „literárnosti“ — např. didaktická poezie), a konečně jevy hraniční, ve kterých nacházíme pouze jeden rys (filmová povídka, reklamní slogan, reportáž) (65–66).

V úvodní části kap. Způsob existence a výstavba literárního díla (67–94) podává Markiewicz přehled názorů na ontologii literárního díla (67–70). Následující kritika různých koncepcí výstavby díla s důrazem na koncepci → Romana Ingardena (70–78) ústí do formulace vlastního pojetí: „Literární dílo v úzkém smyslu čili literární text je specifické sekvenční [...] uspořádání zvukových nebo grafických jazykových znaků a s nimi spojených významových schémat slov a vět“ (79). Vedle toho vyčleňuje Markiewicz další útvary, které ale jsou v textu přítomny jen potenciálně: „mohou se konstituovat při vnímání literárního díla — konkretizací významových schémat jednotlivých vět, jejich selekci a zároveň mnohosemernou integrací“ a dourčováním (82). Jsou to „vyšší významová uspořádání“: jednotlivé „záběry“ (*ujęcia*) objektů se scelují v sekvence a ty dále vytvářejí složitější celky, fabuli, tj. „sled dění“, představené objekty (hlavně postavy), „celkový obraz představeného světa“ (84). Uvedené složky sféry vyšších významových uspořádání „mají schopnost sugerovat nebo implikovat zobecnění o charakteru poznávacím nebo postulativním, jež jsou nazývána ideou, ideologií, [...] tendencí nebo tezí díla“ (87). Při abstrakci a diskurzivní formulaci zobecnění ovšem nutně dochází k deformacím (88).

Kap. Styl literárního textu a jeho výzkum (95–117) se soustřeďuje na přehled různých stylistických koncepcí. Markiewicz pojímá styl literárního textu jako „soubor [...] selektivních, transformačních a konstrukčních tendencí týkajících se jazykového materiálu, které [...] doplňují [...] základní sémantickou informaci obsaženou v promluvě“ (101). Tyto tendence se nám odhalují jednak v porovnání s hypotetickou „bezpříznakovou promluvou“, jednak v porovnání s aktuální tradicí jazykového utváření v daném literárním druhu (100–101).

Na začátku kap. Fikce v literárním díle a jeho poznávací obsah (118–147) se uvádí, že fikčnost bývá pokládána za podstatný příznak literárního díla, aniž by ovšem byla uspokojivě definována. Markiewicz pod pojmem fikce chápe „představenou skutečnost vyznačenou větami, které z předpokládané perspektivy autora nejsou pravdivými soudy nebo pevně odůvodněnými hypotézami

a současně umožňují rozpoznat svou neasertoričnost (tj. to, že nejsou vůbec soudy, výrazem autorova přesvědčení)“ (121). V souvislosti s pojmem fikce pak Markiewicz probírá různé názory na poznávací funkci literatury a na základě zkoumání logiků a zvl. Ingardenovy koncepce tzv. kvazisoudů klasifikuje věty v literárním díle podle jejich pravdivosti a asertoričnosti (121–143). Dospívá k závěru, že v literatuře vystupují věty pravdivé a asertorické (soudy) jen v míře velmi omezené, což však nevyvrací „tezi o specifických poznávacích funkcích literatury“. Tyto funkce totiž plní „především věty fikční a neasertorické nepravdivé věty o reálných objektech. Dané věty vyznačují nebo sugerují vyšší významová uspořádání [...], která si převážně činí nárok reprezentovat určité oblasti reálného (empiricky daného) světa“ (143).

V kap. Literární druhy (*rodzaje*) a žánry (*gatunki*) (148–181) Markiewicz nejprve probírá názory na povahu druhových kategorií (lyrika, epika, drama); rozděluje definice na „diagnostické“, které se omezují na uvádění objektivních a snadno postižitelných rysů, a „esenciální“, které se snaží odhalit „podstatné“ rysy, a dospívají tak někdy k ideálním typům (→ Emil Staiger) (148–158). Za nejpraktičtější (vzhledem k různorodosti děl zařazovaných do jednotlivých druhů) pokládá autor klasifikaci založenou na „diagnostických“ rysech textu (monologické nebo mnohosubjektové ztvárnění a převaha určitých jazykových funkcí) (159). Epické dílo je pak „monologický text [...] s prezentační (*przedstawiająca*) funkcí a s celkem nevelkou intenzitou funkce emotivní“ (160); drama je „mnohosubjektový text, v němž vystupují funkce: prezentační a volní (*wolijonalna*), obvykle za silné účasti funkce emotivní a charakterizační (*wyróżniająca*)“ (160). Zvlášť obtížné je podle Markiewiczze vymezení lyriky vzhledem k tomu, že v jejím pojetí došlo k podstatné změně: „Lyrické dílo přestává být promluvou o citové situaci, stává se samostatným předmětem, autotelickou jazykovou kreací“ (161). Definuje se pak jako „monologický text s funkcí prezentační (často autoprezentační) nebo volní a obvykle se značnou intenzitou funkce emotivní nebo autotelické“, tj. silným zaměřením na vlastní výstavbu (161). V pasáži věnované žánrům Markiewicz pojednává o rozkladu hranic mezi nimi a o důsledcích tohoto procesu pro genologický výzkum (162–165); poukazuje na to, že žánrové pojmy se staly logicky zcela nesourodými (168). Za užitečnější proto pokládá vytváření nových typologií bez závislosti na tradiční terminologii (169–170). Sám potom navrhuje členění lyriky na přímou (autoprezentační), apelativní a prezentační a načrtává typologii epiky podle vypravěčského hlediska (171, 174–175).

Výklad o názorech různých autorů na začátku kap. Směry a typy literární tvorby (182–211) ústí do konstatování, že pojem

literárního směru se ve svém dosavadním vývoji „nedokázal odpovídajícím způsobem oddělit od blízkých pojmů historických, býval často směřován s pojmy systematickými a utvářen podle pojmu styl ve výtvarném umění a architektuře“ (193). Podle Markiewicze je jako literární směr možno označovat buď soubor děl spadajících do stejné doby a obsahujících určité společné rysy, nebo komplex rysů společných danému souboru děl (194). Rozvíjeno je druhé pojetí: „literární směr je komplexem rysů ideových, rysů představeného světa, jakož i rysů žánrově kompozičních a jazykových“ (196–197). Je konstrukcí typologickou (obsah literárního směru je idealizací empirických faktů) a současně dynamickou (jeho složky se zpravidla vyvíjejí a jsou alternativní) (197). Literární směr jako vědeckou konstrukci je nutno odlišit od „historicky fungujících, uvědomovaných a ustálených poetik a doktrín“ (200). Závěr kap. je věnován pokusům o nadčasovou systematizaci literárních směrů (206–211).

Kap. Realismus, naturalismus, typičnost (212–257) je především podrobným přehledem vývoje chápání uvedených pojmů (212–252). Markiewicz ukazuje, že základní pojetí realismu („pravdivost“, „věrnost reprodukce“ objektivní skutečnosti při účasti fikce“, 252) se konkretizuje přinejmenším trojím způsobem: „1) jako veristická reprezentativnost (tj. výstižná a výrazná reprezentace): předměty a události fiktivní skutečnosti jsou životně pravděpodobné, detailně představené a vyvolávají představy blízké makroskopickým podobám odpovídajících oblastí reálného světa [...]; 2) jako homologická reprezentativnost: fiktivní skutečnost reprodukuje podstatné rysy struktury nebo zákonitostí odpovídajících oblastí reálného světa [...]; 3) jako typičnost: fiktivní skutečnost je zároveň veristická a homologická vůči odpovídající oblasti reálného světa“ (252–253). Markiewicz pak upozorňuje na těžko odstranitelné nejasnosti a nepřesnosti: pojem životní pravděpodobnosti je mlhavý, především však jde o to, že „významový obsah mnoha literárních děl navozuje různé varianty světonázorových zobecnění [...], většina literárních děl si činí nárok na homologickou reprezentativnost“ (253–254). Za nejvýhodnější pro tvoření obecných pojmů a tvrzení vhodných pro popis literárněhistorického procesu považuje proto Markiewicz první význam.

Na začátku kap. Vědecké zákony v literární historii (258–312) se uvádějí rozdíly mezi pojetím zákona v exaktních vědách a možnostmi literární vědy (nelze hovořit o „otevřených třídách jevů“, podstatná je historická podmíněnost; proti jednoznačnosti, resp. statistické povaze obvykle stojí pravděpodobnostní implikace); na druhé straně se v literární vědě s pojmem zákona často pracuje (267–270). Podle Markiewicze lze pokládat za zákony ta

tvzení, která vyhovují podmínkám, jako je „meritorní závažnost pro literární vědu, vysoký stupeň obecnosti [...], existence velkého rozdílu mezi dosahem zákona a empirickým materiálem, na jehož základě byl formulován, jakož i prediktivní schopnost“ (270–271). V další části kap. podává Markiewicz přehled a kritiku různých názorů na zákonitost vývoje literatury; teorie dělí na idiogenetické (vycházející z předpokladu imanentního vývoje) a alogenetické (konstatující závislosti mezi literaturou a jinými oblastmi) (271–312).

Závěrečná kap. Hodnoty a hodnocení v literární vědě (313–336) zdůrazňuje nutnost hodnocení literatury, ale současně i jeho obtížnost — v hodnocení literárního díla se nemá projevovat závislost na prožitcích příjemce, avšak hodnotové kvality vystupují až při konkretizacích. Je obtížné definovat potřeby, jejichž uspokojení je funkcí literárního díla (313–317). Markiewicz odmítá omezování literárních hodnot na hodnoty konstrukční, tj. na jednotnost vnitřního uspořádání díla, a uvádí sféru obrazových hodnot, hodnot emotivních a konečně hodnot kognitivně-hodnotících (*poznawczo-oceniające*) a postulativních (320–327). Přitom se zdůrazňuje odlišnost od poznání vědeckého: „poznávací hodnota [...] literárního díla je vzhledem k jeho fiktivnosti oslabena a současně zmnohonásobena, neboť vzhledem k své mnohovýznamovosti dílo sugeruje různá zobecnění [...], poznávací a postulativní hodnoty jsou závislé na přítomnosti konstrukčních a obrazových hodnot v díle“ (327–328).

Jako dodatek je k práci (vyd. 1980) připojen Chronologický přehled dějin literární vědy 1851–1975 (337–385).

Práce polského literárního teoretika a historika působícího v Krakově vznikala v podobě samostatných studií; ty ovšem dohromady vytvářejí skloubený a logicky se rozvíjející celek, v němž výklad přechází od zcela obecné báze ke specifitějším problémům a historicky podmíněným konceptům. Jednotlivé kapitoly se přitom vyznačují analogickými rysy. V neobyčejně širí jsou představeny názory badatelů z řady jazykových oblastí a uvádí se velké množství údajů o odborné literatuře. Jako hlavní cíl ale nevystupuje přehledné a shrnující zprostředkování informací o různých teoriích (jak je tomu třeba v obdobně široce pojaté knize Maxe Wehrliho)¹, i když informativní aspekt je tu nepochybně podstatný (v tomto směru jsou doplňkem *Hlavních problémů literární vědy* Markiewiczem redigované antologie polských² i zahraničních³ literárněvědných statí). Citace, komentování a klasifikace rozmanitých stanovisek slouží především jako poukaz na nedořešenost mnoha základních otázek literární vědy. Markiewicz upozorňuje na nejednotnost v chápání běžně užívaných pojmů a na nenáležitá

1 M. Wehrli, *Allgemeine Literaturwissenschaft*, Bern – München 1951.

2 *Teoria badań literackich w Polsce* 1–2, Kraków 1960; *Problemy teorii literatury* 1–3, Wrocław et al. 1967–1988.

3 *Sztuka interpretacji* 1–2, Wrocław et al. 1971–1973; *Współczesna teoria badań literackich za granicą* 1–4, Kraków 1970–1992.

zobecnění, nedůslednosti a simplifikace poznamenávající četné, často efektně vybudované koncepce. Zároveň se snaží využít podnětných složek probíraných teorií a navrhnout na jejich základě nové možnosti řešení. Projevuje se tedy jako (hluboce vzdělaný) eklektik a k takovému přístupu se také programově hlásí.⁴ Dále se u Markiewicze zřetelně uplatňuje určitý metodologický konzervativismus, skeptický postoj vůči tehdy novým proudům v literární vědě (nápadná je jeho rezervovaná reakce na sémiotické práce → Jurije Michajloviče Lotmana⁵ a vůbec na sémioticky orientované koncepc⁶). Ve vazbě na to je charakteristické, že jako materiálový podklad teoretických úvah Markiewiczovi slouží především realistická próza 19. století (jeho historické výzkumy polské literatury se zaměřují hlavně na toto období⁷). Konečně podobu Markiewiczových úvah ovlivňuje jeho důrazné přihlášení se k principům marxismu, jemuž odpovídá velmi důkladná prezentace pokusů o marxistické založení literární teorie či vyzdvižení společenského aspektu a poznávací funkce literatury. Přitom se ovšem Markiewicz snaží distancovat od dogmatických stanovisek a je příznačné, že mnohem více než na dobové sovětské autority odkazuje na názory → Györgye Lukácase. Recenze Markiewiczovy knihy v polském (ale i českém či slovenském) tisku shodně poukazovaly na její závažnost a užitečnost; pojetí některých dílčích otázek se však stalo i předmětem dlouhé polemiky.⁸ Důležitost *Hlavních problémů literární vědy* a vůbec díla Henryka Markiewicze (zahrnujícího mnoho dalších prací věnovaných literární teorii, dějinám polské literatury a vývoji myšlení o literatuře) v polském odborném kontextu pak v 90. letech potvrdilo vydání reprezentativních šestisvazkových vybraných spisů.⁹

Vydání

Główne problemy wiedzy o literaturze, Kraków 1965, další postupně rozšiřovaná vyd. 1966, 1970, 1976, 1980 (z tohoto vyd. citováno), 1996. *Az irodalomtudomány fő kérdései*, Budapest 1968. Prúdy a typy literárnej tvorby, in: *Slovo — význam — dielo. Antológia polskej literárnej vedy*, Bratislava 1972, s. 304–334 (úryvek). *Nauka o književnosti*, Beograd 1974. *Glavni problemi literarne vede*, Ljubljana 1977. *Aspekty literatury*, Bratislava 1979 (výbor). *Osnovnyje problemy nauki o litěratuře*, Moskva 1980. *Conceptele științei literaturii*, București 1988.

Literatura

K. Bartoszyński, recenze, *Pamiętnik Literacki* 1966, č. 3, s. 342–355. S. Dąbrowski, Na marginesie Głównych problemów

4 Srov. Otázky pro sémiotiky, in: J. Trávníček (ed.), *Od poetiky k diskursu. Výbor z polské literární teorie 70.–90. let 20. století*, Brno 2002, s. 60 [1986].

5 Literatura w ujęciu semiotycznym, in: H. Markiewicz, *Nowe przekroje i zbliżenia*, Warszawa 1974, s. 276–297.

6 Otázky pro sémiotiky, cit. dílo, s. 60–79.

7 Srov. zvláště *Pozytywizm*, Warszawa 1978.

8 S. Dąbrowski, Na marginesie „Głównych problemów wiedzy o literaturze“ Henryka Markiewicza, *Pamiętnik Literacki* 1966, č. 4, s. 509–544. H. Markiewicz, Epilegomena do „Głównych problemów wiedzy o literaturze“, *Pamiętnik Literacki* 1966, č. 4, s. 545–559. S. Dąbrowski, Meta-epilegomena, czyli Henrykowi Markiewiczowi dopowiedź, *Pamiętnik Literacki* 1968, č. 1, s. 149–161; atd.

9 *Prace wybrane* 1–6, Kraków 1995–1998.

wiedzy o literaturze Henryka Markiewicza, *Pamiętnik Literacki* 1966, č. 4, s. 509–544. H. Ivaničková, recenze, *Slavica Slovaca* 1966, s. 376–379. S. Krzemień-Ojak, Problemy wiedzy o literaturze, *Studia Estetyczne* 1966, s. 369–393. J. Ziomek, Problemy główne, lecz nie pospolite, *Ruch Literacki* 1966, s. 252–256. A. Brodzka, Z okazji nowego wydania „Głównych problemów wiedzy o literaturze“, *Kultura i Społeczeństwo* 1967, č. 3, s. 220–225. J. Bečka, recenze, *Estetika* 1968, č. 1, s. 79–80. P. Winczer, doslov ke sloven. vyd. 1979, s. 347–360. Z. Pešat, Integrující analýzy, *Česká literatura* 1982, č. 1, s. 89–91.

Henryk Markiewicz (1922)

Polský literární teoretik a historik hlásící se k marxismu, profesor Jagellonské univerzity v Krakově. Zabývá se zvl. vývojem polské realistické prózy, obecnými metodologickými otázkami literární teorie a dějinami myšlení o literatuře. Připravil řadu antologií literárněvědných textů. Další díla: *Przekroje i zbliżenia* (1967), *Nowe przekroje i zbliżenia* (1974), *Pozytywizm* (1978), *Polska nauka o literaturze* (1981), *Wymiary dzieła literackiego* (1984), *Świadomość literatury* (1985), *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa* (1989), *Teorie powieści za granicą* (1995), *Polskie teorie powieści* (1998).

České překlady

Stati: Otázky pro sémiotiky, in: J. Trávníček (ed.), *Od poetiky k diskursu. Výbor z polské literární teorie 70.–90. let 20. století*, Brno 2002, s. 60–79; O literárních kánonech, *Aluze* 2007, č. 3, s. 63–73. Slovensky též: *Aspekty literatúry* (1979, výbor). Stati: Pohľad na súčasnú teóriu literárnej vedy v zahraničí, *Romboid* 1973, č. 5, s. 24–33; Literárne dielo a ideológia, *Romboid* 1976, č. 9, s. 28–37; Rozsah a obsah pojmu naturalizmus v literárnej vede a estetike 20. storočia, *Slovenská literatúra* 1976; č. 6, s. 707–720; Dilemy literárneho historika, *Slovenská literatúra* 1988, č. 5, s. 474–486.

/mš/